

Uyur idik Uyardılar

Uyur İdik Uyardılar
Türk Sufizminin İzleri Üzerine
Anadolu Halk İslamı Araştırmaları
Irène MELIKOFF

Haziran 2022, 2.000 adet

978-605-70963-3-3

Monografi® | 004

ÖZGÜN İSMİ

Sur les traces du soufisme turc :

Recherches sur l'İslam populaire en Anatolie, Isis, 1992.

ÖNCEKİ BASKILAR

Cem Yayınevi, çev: Turan ALPTEKİN, 1993.

Demos Yayınları, çev: Turan ALPTEKİN, 2006.

ÇEVİRİ

Başak BIÇAK

KAPAK TASARIMI

-ous! Studio

MATBAA

Melisa Matbaacılık

Sertifika No: 45099

Çiftelhavuzlar Yolu

Acar Sanayi Sitesi No: 8

Bayrampaşa/İstanbul

Tel: 0.212 674 97 23

EDİTÖR

Esra KÖKKİLİÇ

KAPAK DESENİ

Uğur KARATAŞ

SON OKUMA

Merve AKINCI ALMAZ

SAYFA TASARIM

İlhan DÜZ

Monografi Yayınları

Sertifika No: 43841

Aziz Mahmut Hüdayi Mah.

Hakimiyeti Milliye Cad. No: 58/64

Üsküdar 34672 İstanbul

Tel: 0.216 334 52 55

bilgi@monografiyayinlari.com

www.monografiyayinlari.com

www.twitter.com/monografiyay

Eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek kaydıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, dağıtılamaz.

Irène MELIKOFF

Uyur İdik Uyardılar

Türk Sufizminin İzleri Üzerine
Anadolu Halk İslamı Araştırmaları

Çeviri: Başak BIÇAK

MONOGRAFİ

İRÈNE MELIKOFF

7 Kasım 1917'de Sovyet Devrimi ile aynı gece St. Petersburg'da dünyaya geldi. Devrimde mülklerine el konulması üzerine Melikofflar, Rusya'yı terk ederek, kısa süre buldukları Finlandiya ve İngiltere'nin ardından 1919'da Fransa'ya yerleşti. Irène Melikoff, Sorbonne Üniversitesi'nde İngilizce; École Nationale des Langues Orientales'de Doğu dilleri bölümlerindeki öğrenimini eşzamanlı sürdürdü. 1940'ta matematik bilgini Salih Zeki Bey'in oğlu Faruk Sayar ile evlenerek bir süre Türkiye'de kaldı ve bu süre içerisinde Amerikan Kız Koleji'nde görev aldı. 1948'de Fransa'ya dönüp Farsça Bölümü'nde yarım kalan öğrenimini tamamlayarak Türkoloji alanındaki çalışmalarına yoğunlaştı. 1952'de Société Asiatique ve Société Linguistique'te Paris üyesi oldu. İlk eseri olan *Umur Paşa Destanı*'nda *Düsturname-i Enveri*'yi inceleyerek, bu çalışmasıyla CNRS'te araştırmacı olma imkânı buldu. Görevli olduğu süre boyunca üzerinde çalıştığı, *Dânişmendname*'yi konu alan doktora tezini 1957 yılında tamamladı. 1962'de *Ebu Müslim Destanı* yayımladıktan sonra ilgisini Alevi-Bektaşî araştırmalarına yoğunlaştırdı. 1968'de Strasbourg Üniversitesi Türk Araştırmaları Enstitüsü başkanlığına tayin edildi, 1969'da bu kurum bünyesinde kurucu başkan sıfatıyla *Turcica* dergisini yayımlamaya başladı. 1972'den 1988'e kadar Comité International d'Études Pré-ottomanes et Ottomanes'in genel sekreterliğini yürüttü. 1986'da Strasbourg Üniversitesi'nden ayrıldı. 1992'de *Uyur İdik Uyardılar*, 1995'te ise edebî incelemelerin yer aldığı makaleler seçkisi *De l'épopée au mythe (Destandan Masala)* adlı eserleri yayımlandı. Şamanizm ile ilişkilendirdiği Alevi ritüellerinin kökenlerine dair *Hadji Bektach: Un Mythe et ses Avatars (Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe)* adlı çalışması 1998, Alevilik ve Bektaşilik üzerine kaleme aldığı makalelerden oluşan *Kırklar'ın Ceminde*, 2001'de yayımlandı. Fransa, Türkiye, Azerbaycan ve İran'daki pek çok üniversiteden fahri doktora; Türk Tarih Kurumu'ndan şeref üyeliği almıştır. 8 Ocak 2009'da beyin kanaması sebebiyle tedavi gördüğü Strazburg'da aramızdan ayrıldı.

BAŞAK BIÇAK

1987 yılında İzmir'de doğdu. Lisans eğitimini İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladıktan sonra aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Fakültesi'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisans yaptı. *Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet dönemi ve Türk Modernleşmesine Yansımaları* başlıklı tezi, *Monarşiden Cumhuriyete Modernleşme: Fransız Cumhuriyetçiliğinin Osmanlı-Türk Modernleşmesine Etkileri* ismiyle Libra Kitap tarafından yayımlandı. 2012 yılından beri *Öteki Sinema*, *Beyazperde*, *Film Arası Dergisi* gibi çeşitli mecralarda sinema yazarlığı yapan Bıçak, halihazırda Universidad Complutense de Madrid'de sinema üzerine doktora çalışmalarını yürütüyor ve *Cumhuriyet*'te film eleştirileri kaleme alıyor.

Zeki Küneralp'e

İÇİNDEKİLER

Sunuş	IX
Irène Melikoff Üstüne	XI
Önsöz	XVI
1. Bektaşî Tarikatı ve Hacı Bektaş'a Bağlı Zümreler: Probleme Genel Bir Bakış	1
2. Aleviliğin Temelleri.....	7
3. Kızılbaş Problemi.....	26
4. Alevi-Bektaşî Senkretizminin Bileşenleri Üzerine Araştırmalar	49
5. Anadolu'da Heterodoks İslam: Gelenek Dışılık – Senkretizm – <i>Gnosis</i>	66
6. 1826'dan Sonra Bektaşî Tarikatı	78
7. Alevi Adetleri Üzerine Notlar: Bazı Orta Anadolu Kutlamaları Hakkında.....	100
8. Alevilerin Bir Âdeti Üzerine Araştırma: Musahip, "Ahiret Kardeşi"	106
9. Bulgaristan'da Deliorman Kızılbaş Topluluğu.....	116
10. Bir Kolonizatör Dervişler Tarikatı: Bektaşîler Sosyal Rolleri ve İlk Osmanlı Sultanlarıyla İlişkileri	126
11. İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni	138
12. Ahmed Yesevî ve Türk Halk Tasavvufu	150

13. Anadolu Sufiliğinin Orta Asya Kökenleri	162
14. Esterâbâdlı Fazlullah ve Hurufiliğın Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli’de Gelişimi	174
Sonuç	186
Kaynakça	188
Dizin.....	194

SUNUŞ

Irène Melikoff'un bu derlemesi, 1960'larda başlayıp 2009'daki ölümüne kadar sürekli derinleşen; Anadolu'daki halk İslamı üzerine araştırmalarını yansıtan makalelerinden oluşan seçkinin ilk yayımlanışından yaklaşık otuz yıl sonraki yeniden basımıdır.

İlk önce ortaçağ epik edebiyatına ve Doğu'ya ilgi gösteren Irène Melikoff, daha sonra araştırmalarını Doğu halk edebiyatının manevi boyutuna yöneltti. Henri Massé ve Louis Massignon'dan etkilenerek, Alevilik-Bektaşilik olgusunu sembolizm, maneviyat, ayinler ve şiirler, mistik şarkılar ve eksatik danslar aracılığıyla keşfetmeden önce mistik akımlar ve Türk-İran Tasavvufu üzerine eğildi.

Irène Melikoff yaklaşık 40 yılını Bektaşî Tarikatı ile heterodoks halk İslamı'nın inanç ve uygulamalarının incelenmesine adadı. Kariyeri boyunca keşfetmeyi hiç bırakmadığı bir çalışma alanının öncüsü oldu ve bu alandaki çalışmalarını kaynak bir çalışma olan *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*'de bir araya getirdi.

Bir Alevi ayininde Feyzullah Çınar'ın söylediği nefesleri dinlerken Alevi edebiyatının zenginliğini, nefeslerin gücünü ve semahın sembolik önemini fark ettiğini hatırlamaktan hoşlanırdı. Bu, Alevi-Bektaşî olgusunun karmaşık ve çeşitli yönleriyle ilgili uzun yıllar süren araştırmalarının başlangıç noktasıydı.

Bu kitaptaki makaleler, onun ilk araştırmalarının izini sürüyor: en eski ve oldukça genel olanları –“Kızılbaş Problemi ve Alevi Âdetleri Üzerine Notlar”– daha bilimsel –“Ahmed Yesevî ve Türk Halk Tasavvufu”, “Anadolu Sufiliğinin Orta Asya Kökenleri”, “Bulgaristan'da Deliorman Kızılbaş Topluluğu”– çalışmalar izliyor.

Bunlar çoğunlukla Temmuz 1986'da Strasbourg Üniversitesi'nde düzenlenen *Bektaşilik Üzerine İlk Kolokyum* tutanaklarından derlenmiştir.

Bu makalelerinde Irène Melikoff, halk edebiyatı geleneğinin ilk biçimi olan Doğu destanları ile dinî motiflerle süslenmiş, adaletsizliğe başkaldırının ve hoşgörünün sesi olan ve kurucusu sayılan Yunus Emre'nin ustalıklı dil ve anlatımıyla sayısız katkı sağladığı Anadolu sufiliğinin tüm temalarını işliyor. Ezoterik eğilimlerin, Pir Sultan Abdal örneğinde olduğu gibi insan sevgisi, kardeşlik, barış, eşitlik, insanın ilahi olanla birliği gibi yeni konulara yönelen Alevi-Bektaşî yazınına kendisini nasıl dayattığını da gösteriyor: Mistik söylem, ilahi bilgiden ziyade manevi bir deneyimle ilgilidir. Son olarak da, Alevi-Bektaşî sufiliğinin maneviyatında müzik ve şiirin mutlak mevcudiyetini hatırlatır: İştme, edinilen bilginin aktarıldığı ayrıcalıklı duyudur ve bu bilgiyi hayata geçiren duygunun çiçek açması için semah dönülmelidir. Bu tasavvufî şiir ve müzik sanatı, Alevi-Bektaşî şair-müzisyenleri, tasavvuf musikisi panteonuna getirmiştir. Âşık; cem ayininin yapıldığı kutsal mekânın ötesinde de Alevi-Bektaşî değerlerini aktarır, gündelik hayatın parçasıdır, cemaatinin sesidir, tasavvufî gelenekleri devam ettirir ve şanlı seleflerinin ibadetlerinin devamlılığını sağlar.

Göçün, sürgünün, kodlama sürecinin, hatta kurumsallaşma girişimlerinin bu sufi cemaat anlayışını etkileme riski taşıdığı modern dünyamızda Aleviliğin tasavvufî boyutuna ne olacağını tam olarak bilemeyiz. Bununla birlikte, Irène Melikoff'un -en azından Türkiye dışında- başlattığı bu keşif alanının yaratılmasından bu yana, konuyla ilgili çalışmalar, daha çağdaş seslerle birlikte geleceğin hayatta kalacağını açık bir kanıtı olarak görülebilir.

Shirin MELIKOFF

25 Mayıs 2022

İRÈNE MELIKOFF ÜSTÜNE

Melikoff, sonradan anne ve babasından duyduğu bir kaçış hikâyesini, sanki kendisi de görmüş gibi heyecanla anlatır. Rusya’da Ekim Devrimi’nin gerçekleştiği gündür, Bolşevikler iktidara gelmişlerdir; tarih, eski Rus takvimine göre 25 Ekim-7 Kasım 1917. Yalnız bir halkın değil, insanlık tarihinin de dönüm noktalarından, Stefan Zweig’in deyiimiyle “yıldızın parladığı an”lardan biri. Söylemeye gerek yok: bir ana baba günü. Aynı gün, Petrograd’da, petrol krallarından baba Melikoff’un 40 odalı konağında, bir kız dünyaya gelmiştir: Annesi gibi güzel, Slav sarışını tombul bir bebek. Adını Irène koyarlar yavrunun; geleceğin ünlü Türkoloğu Irène Melikoff’tur bu.

Ne var ki, ailenin hemen o gün Rusya’yı terk etmesi gerekmektedir, babanın kararıdır bu. Bir Bolşevik komiserin her an kapıya dayanması, onu tutuklayıp götürmesi ve sonra da “egemen sınıfın adamlarından biri” olarak sorgusuz-sualsiz yok olup gitmesi işten değildir. Bebek, farkında değildir tehlikenin; ama ana ve baba farkındadır. Önce ana, lohusa haliyle yavrusunu alır, kaşla göz arasında Neva’yı bir kayıkla aşır karşıya, Finlandiya’ya geçer, onları hemen arkalarından baba izler.

Fırtınadan canlarını kurtarmış, Rusya’dan çıkmışlardır; çıkış o çıkıştır.

Aile, 1919’da Fransa’ya gelerek, kesin olarak Paris’e yerleşir. Baba, ufak çapta ticari uğraşlar bulur kendine. Baleye karşı büyük bir yeteneği olan, ama bunun yaşama geçirilişine evliliğin hep engel olarak dikildiği anne, Irène’e bir erkek kardeş verecek ve çocuklarının eğitimine vakfedecektir kendisini.

Irène, ilk ve ortaöğrenimini Paris'te görür. Aile “cultivé” bir aile olduğundan, yetişmesi için hemen hemen bütün koşullar hazırdr. İngiliz mürebbiyesi vardır; İngilizce ilk dili olur. Evde Rusça konuşulduğundan, onu öğrenmek için ayrı bir çabaya gerek yoktur. Okulda ve çevrede konuşma dili, doğallıkla Fransızcadır. Baba Azeri olduğundan, eve gelip giden ahbablarından Azeri Türkçesi'ne aşinalık başlar.

Irène, Paris'te liseyi bitirdikten sonra, yüksek tahsilini, Paris Edebiyat Fakültesi'nde (Sorbonne) tamamlar. Aynı zamanda, Paris'te École Nationale des Langues Orientales Vivantes'ın Türkçe ve Farsça bölümünden mezun olur. Ünlü hocaları vardır. Türkçeyi Jean Deny ile Adnan Adıvar'dan öğrenir, Farsçayı Henri Massé'den elde eder, Claude Cahen ile Louis Massignon da hocaları arasındadırlar.

Önce Sorbonne'daki École Pratique des Hautes Études'den *Umur Paşa Destanı* adlı çalışmasıyla diploma alır. Onu izleyen *La Geste de Melik Danişmend* adını taşıyan teziyle edebiyat doktoru unvanını kazanır. Böylece, uzmanlık yaşamı başlar. Kendisini Türkoloji'ye yönelten nedenler vardır. Ailesi bakımından küçük yaşından beri Doğu ile teması olmuştur; babası, Azeri edebiyatının yanı sıra Fars edebiyatını da çok iyi bildiğinden, kütüphanesinde bu konuda yığınla kitap bulunuyordur. Örneğin 14 yaşında *Hafız Divanı'nı* babasının kütüphanesinde bulur ve okur, Ömer Hayyam ve Sadî Şirazi için de öyle olur. Kendisini Doğu dünyasına “initié” eden önce bunlar olmuştur; bir de babasının güzel sesiyle söylediği Azeri türkülerıyla, çok zengin Kafkasya hatıraları...

18 yaşında Halide Edib'in *Ateşten Gömlek*'ini okur, bu kitap Atatürk'e karşı büyük bir hayranlığa götürür kendisini.

Bunlar gibi, yüksek tahsilini yaparken hocaları olan özellikle Jean Deny ile Louis Massignon ve Henri Massé'nin de meslek yaşamının ana çizgilerinin çizilmesinde büyük rolleri olur. Türk dilinin derinliğini ve yetkinliğini Jean Deny'den öğrenirken, Louis Massignon da kendisini Sufiliğe çeker. Meslek yaşamının gelişmesinde, başka ünlü kişilerin etki ve yardımlarını görecektir: Bunlar arasında Salih Zeki Aktay'ı, Ömer Lütfi Barkan'ı, Faik Reşit Unat'ı, Fuat Köprülü'yü özellikle zikretmeli. Barkan'dan bahsederken, “Onun ölümü yalnız kültür dünyası için değil, benim için de büyük boşluk oldu,” der; Bektaşiliğe ve Aleviliğe merakını uyandıran da, başta Fuat Köprülü olmuştur.

Melikoff, bilimsel incelemelerine, Türk “epik” edebiyatıyla başlar ve giderek Türk-İslam batını edebiyatında derinleşir. Kendisini batını edebiyata çeken *Ebû Müslimnâme* olur. Bu konuda, *Abu Müslim, le “Porte-Hache” du Khorassan dans la tradition épique turco-iranienn*e adlı bir kitap yazar ki, meslek hayatında pek önemli olduğunu söyleyecektir.

1969 yılı, Melikoff’un yaşamında bir büyük dönüm noktası olur. O yıl, Bektaşilik üzerinde araştırmalarda bulunurken Alevi dünyası ile karşılaşır. Bir “révolution”dur bu onun için, “manevi bir uyanış” da diyebiliriz; çünkü bütün yaşamına olduğu gibi, fikri yaşamına da yeni bir yön verir bu. İşte; o tarihten başlayarak, çalışmalarında temel konusu, Bektaşilik, Alevilik ve Kızılbaşlık olacaktır.

Ünlü Divan şairinin:

Kendi hüsnün hublar şeklinde peyda eyledin
Çeşm-i âşıktan dönüp sonra temaşa eyledin

beytindeki evrene ve insana olan o derin bakış açısına, daha önceden zaten varmış bulunuyordu. Bu kez, Hilmi Dede Baba gibi:

Aynayı tuttum yüzüme
Ali göründü gözüme

diyecektir.

Zengin bir bibliyografya doğacaktır bu duygulanışından ve bu çalışmalarından Melikoff’un, örneğin “ruh göçü”ne inanmak gibi, kimi *hétérodoxe* inançlarında da bu konular etkili olacaktır.

Fransa’da özellikle Bianchi ve Paret de Courteille gibi araştırmacılarla başlayan Türkoloji çalışmaları, Jean Deny ile doruğuna varmıştır. Jean Deny’den sonra gelen ilk kuşak, yine ünlü Fransız Türkologlarını içine alır: Bir Louis Bazin, bir Robert Mantran, ilk akla gelen adlar arasındadır. Fransız Türkoloji’sine bugünkü zengin boyutlarını kazandıranlar, işte bu kuşağın öğrencileri olacaktır.

Irène Melikoff da bu kuşağın saygın adları arasında.

Melikoff’un Türkoloji’ye katkıları, 1968 yılında Strazburg Türk Etüdlere Enstitüsü’nün direktörlüğüne atanmasından sonra daha başka boyutlar kazanır. Daha önce kurulmuş bulunan bu enstitünün, Fransa’nın, giderek dünyanın en saygın fikir ocaklarından biri haline gelişi, Melikoff’la başlar. Enstitü, pek önemli kolloğların

toplandığı bir yer olur ki, bunlardan üçü, 1980 yılındaki Türkiye'nin İktisadı ve Sosyal Tarihi Kongresi'nin yanı sıra, 1984 yılındaki Azerbaycan kültürü ile, 1986 yılındaki Bektaşilik ve Alevilik kollogları, unutulmaz anılar bırakırlar arkalarında. Ancak Melikoff'un en büyük eserlerinden biri, hiç kuşkusuz *Turcica*'dır; 1970 tarihinde kurduğu bu dergi, enstitünün bir yayın organı olarak o tarihten beri yayınlanmaktadır ve Türkoloji'nin –dünya çapındaki– birkaç yayın organından biridir.

§

Irène Melikoff, 1986 tarihinden beri emekli. Bilim adamı için, emeklilik, sadece idari birtakım sonuçlar doğuruyor, bilim yolunda uğraşa ise bir kesinti gelmiyor.

Melikoff için de bu böyle.

Çekildiği köşesinde, yine eskisi gibi çalışıyor. Kolloglara katılıyor, ömründen uzun yıllarını verdiği Enstitüsü'ne zaman zaman gelip konferanslar veriyor. Hayatiyetinden ve heyecanından hiçbir şey kaybetmiş değil.

Çevresi, bugün de eskisi gibi dostlarıyla dolu; yalnız kalmaktan değil, yalnız kalamamaktan şikâyetçi.

Aşırı bir sevgiye dönüşen bağlılıkları oldu Melikoff'un. Türkiye'ye ve Azerbaycan'a olanlar başında geliyor bunların. Kültürlerini ve insanlarını yakından tanıdığı bu iki ülkeye yolculukları, bugün de bir sevinç kaynağı onun için; denebilirse, terk edemeyeceği bir "esrar" tutkusu. Bir başka bağlılığı da torunlarına. 1940'ta, mümtaz bir Türk ailesinin, ünlü matematikçi Salih Zeki'nin gelini olmuştu; bu evlilikten olan üç kızından, nur topu gibi torunları var şimdi; onlar da ayrı bir zevk kaynağı Melikoff'un.

Özel yaşamındaki merakları da, olanca canlılığıyla sürüyor. Onlardan biri, kedileridir; hep iki tanedirler; aristokrat ya da mitolojik adlar taşırlar ve üzerlerine toz kondurulmaz. Bir ikincisi, belki her kadının hoşlandığı, ama Melikoff'un imgeleminde daha da allanıp pullanan, yaşamın tuzu-biberi olan tatlı dedikodular, bu konudaki zengin arşivinde hemen her dostunun bir dosyası vardır; kimi hafif, kimi kabarık dosyalar. Aslında dostlarına olan sevecenliğinin ve ilginin birer işaretidirler bunlar. Yaşamı tatlı ve sıcak yanlarıyla yakalayıp, hoş gider kılmak ve engin bir hoşgörü

ile bakmak dünyaya: Melikoff'un felsefesi bu özetle. Tıpkı Muallim Naci'nin söylediği gibi:

İhtilâfatıyla uğraşmakta dehrin zevk yok
Zevk anın mirsad-ı ibretten temasındadır.

Server TANİLLİ

ÖNSÖZ

BİR ARAŞTIRMANIN DOĞUŞU

Bilimsel araştırmamın ilk yılları, epik Türk edebiyatı çalışmalarına vakfedildi. Kahramanlık destanlarını hep severdim; bu tutkuyla-
dır ki Umur Paşa'nın, Emir Aydın'ın, daha sonra Melik Dânişmend
Gazi ve nihayetinde Horasan teberdârı Ebu Müslim'in yiğitlik serü-
venleri üzerine eğildim.

Araştırma alanımın dönüşümüne sebep olan, bu sonuncu-
suydu: Ebu Müslim'e adanmış, –geleneğe göre, Gazneli Mahmud'un
maiyetindeki bir meddah tarafından yazılmış– bir kahramanlık
destanında olağanüstü doğaüstüne karışıp mistik bir unsurla bir-
leşebilirdi. Melik Dânişmend Gazi'nin menkıbesinde, tıpkı Umur
Paşa'nınkindinde olduğu gibi, cihat nihai ülküydü. Gazanın havası
samimi ve sade bir imanla sürdürülür. Ebu Müslim'in menkıbe-
sinde ise araştırmacıyı yüce ufuklara doğru götüren mistik bir
nefesle canlandırılmaktaydı.

Kitabımı kaleme alırken son derece heyecanlı olduğumu itiraf
etmeliyim. Bitirdiğim zaman tek bir arzum vardı: Ebu Müslim men-
kıbesinden aldığım hazzı yeniden yaşamak istiyordum.

Bu umutla, Ebu Müslim'in menkıbesinde girizgâh niteliği taşı-
yan başka bir metni hevesle incelemeye başladım: *Menâkıb-ı Maktel-i
Huseyn*, “Hüseyn'in öldürölüş hikâyesi.”

Büyük bir şaşkınlıkla, önceki metnin bana verdiği hazzı alama-
yacağımı fark ettim. Sebebini ise çok sonra anladım: İranlılarda,
Hüseyn'in şahadeti kendisini feda etme niteliği kazanıyor
–kendisini feda etme, kurtarıcı fikri İranlıların İslamiyet öncesi ede-
biyatında yer alıyordu– ve bu kavram, Türk düşünüşüne yabancıydı.

Türkler için Kerbela Olayı bir sondan ziyade bir felaketti; intikam talep eden bir mağlubiyetti. Hüseyin'in adaletsiz ölümünün intikamcısı ise Ebu Müslim olacaktı. Bu sebeptendir ki Türklerde Kerbela'nın hakiki kahramanı Hüseyin değil, Ebu Müslim'di.¹

Fakat *Menâkıb-ı Maktel-i Huseyn*'de, aynı zamanda anlamı gözden kaçırmama sebep olan, üstü örtülü, tasavvufi bir dil keşfettim. Bununla birlikte, Türk heterodoks İslam anlayışının bu gizemli anahtarını bilhassa Bektaşilerde keşfedebileceğimi hissediyordum; bu sebeple çalışmalarımı bu yöne çevirmeye karar verdim. Mükemmel bir tiyatro eseri olan *Hallâc-ı Mansûr*'un çevirisini yaptığım ve Fransız radyosunda temsil edilmesini sağladığım bir sırada, merhum Salih Zeki Aktay aracılığıyla İstanbul'da bir Bektaşî evine girme fırsatı yakaladım. Bu ilk deneme pek tatmin edici değildi, zira davetin bana zımnen gönderilmiş olduğunu anlayamıyordum. Daha samimi bir kabul umarak ziyaretimin amacını açıkça belirttim; eşi, Baba'nın beni görüşmeye beklediğini ilettiler. Ciddiye alınmamaktan ötürü hayal kırıklığına uğramış ve bu sebeple bu davete icabet etmemiştim.

Bununla birlikte, yaptığım hatayı kısa sürede anladım. Evlerine yalnız gitmediğim için ev sahipleri rahat hareket edememişlerdi. Benim için şüphesiz çok değerli olan bir kapıyı kendi ellerimle kapatmıştım. Bu hata yalnızca benden ve cehaletimden kaynaklandığı için de çok utanmıştım.

Birkaç gün sonra "Hacı Bektaş Gecesi" başlıklı bir afiş gördüm ve arkadaşlarıma beraber gitmeyi teklif ettim. Toplantı mekânının önünde, şimdiye dek hiç alışkın olmadığım bir kalabalıkla karşılaştım. Tam bu esnada arkadaşlarımdan kendi aralarında, "Buraya giremeyiz, bunlar Alevi!" diye fısıldaşmaya başladıklarını işittim. Başka bir zaman olsa cesaretim kırılabilirdi ancak daha önce yaşadığım hüsrana bana ihtiyacım olan cesareti verdi: "Korkuyorsanız ben yalnız gireceğim!" dediğimi duydum ve devamında, geceyi düzenleyenlerin yakınındaki ilk sırada oturacak bir yer buldum.

O gün, çeyrek yüzyıldır devam eden bir serüvenin başlangıç noktası olacaktı. Ertesi hafta, hayatımda ilk kez Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ni gördüm. Ardından, hiç tanımadığım bir dünyayı, Alevi

1. Bkz. Irène Melikoff, "Le Drame de Kerbelâ dans la littérature épique turque" [Türk Destan Geleneğinde Kerbela Olayı], *Revue des Études Islamique* (Paris: 1966), 133-148.

âşıklarını keşfettim. Hacı Bektaş'ı ziyaretimin ertesi gününde ise –hayatımda iz bırakan o günü iyi hatırlıyorum– olağanüstü davudi sesi olan bir âşıkla tanıştım. Nefesleri söylerken vecde² yakın, ikincil bir vaziyete bürünen bu kişi, merhum Feyzullah Çınar'dı fakat ben bunun farkına çok sonraları varacaktım. Kendisinden, önceki gün Hacı Bektaş Külliyesi'nde duyduğum bir nefesi benim için söylemesini rica ettim: “Sen Allah'ın arslanusun ya Ali!”

Feyzullah, omuzlarını silktiler ve ekledi: “Ya, Allah'ın kendisidir!” Ardından, Derviş Ali'den bir nefes söyledi: “Men Ali'den gayrı Tanrı bilmezem!”

Bu nefes bende sarsıcı bir etki yarattı. Söyleseler asla inanmazdım ama allak bullak olmuştum! Böyle bir sözün mümkün olabileceğini hiç düşünmemiştim. Bu hadise, 1969 senesinin Eylül ayında yaşandı. Oysaki Türkiye'ye ilk kez 1941 yılında, yeni evliyken gelmiştim. Devamında birkaç yıl Türkiye'de yaşamıştım ve o zamandan beri her sene düzenli geldiğim bu ülkenin her noktasını tanıdığımı zannediyordum ama işte, resmî Türkiye'nin periferisinde kalmış, bilinmeyen, şüphelenilmeyen bir Türkiye keşfetmiştim.

Sünni bilinen bir ülkede birdenbire müfrit Şii inanışlarıyla karşı karşıya kalmak başlangıçta hayli sarsıcı olsa da bu inanışlar zaten Bektaşileri ve Alevileri tanımlayan asıl ayırt edici noktalar değildi. Bunlar yalnızca, yüzyıllar boyunca köken itibarıyla göçebe olan bir halkın atalarının inançlarına eklenmiş katmanlardı. Öte yandan fark ettim ki, Bektaşilik ile Aleviliğin asıl vasfı, atalarının geçmişine bugün dahi bağlı olan Orta Asya Türk topluluklarına ve göçebe aşiret geleneklerine özgü senkretik niteliğiydi; ayrıca Bektaşiler-Alevilerce hürmet edilen Ali, Eski Türklerin inandığı Gök Tanrı'nın ta kendisiydi.

Üstelik, Türkmenistan'daki Türkmen boylarının inanışları üzerine çalışan Rus biliminsanı Vladimir Basilov'un çalışmalarında da aynı hususlarla karşılaştım.³ Yakın zamanda, Kırgız bir akademisyen olan Profesör Bioubina Oruzbayeva'yla çıktığımız bir seyahatte,

2. Vecd; kişinin, dinî ritüelin sağladığı manevi hissiyatla, Allah aşkıyla kendinden geçme halini ifade eder. Kimi kaynaklarda farklı biçimlerde derecelendirilmiş ve tarif edilmiştir. Ancak tüm bu tariflerde benzer olan, derecelendirmedeki temel kriterin, kişinin vecd durumuna kendi iradesiyle veya kendi iradesi olmadan geçmesidir. (ç.n.)
3. Bkz. V. Basilov, “Honour Groups in traditional turkmenistan Society”, *Islam in Tribal societies*, ed. Akbar Ahmed ve D.M. Hart (Londra, Boston, Melbourne and Henley: 1984), 220–243.

Kırgız dini inanışları ve bilhassa Müslümanlaşmamış Kırgızlar üzerine gece boyunca enine boyuna konuşma fırsatı bulduk. Kırgızların dininin, her halükârda farklı kökenlerin unsurlarını bir araya getiren “senkretik bir din” olduğu konusunda beni doğruladı.

Aynı olgu, yayımlanan bu derlemede de ispat etmeye çalıştığım üzere, Bektaşiler ile Alevilerin inanışlarını belirliyor.

Yaklaşık çeyrek yüzyıldan bu yana yeni keşiflerle, ara vermesizin adım adım ilerledim. Aşikâr olmaktan büsbütün uzak bu alanda, keşfedilmeyi bekleyen daha birçok bulgu mevcut. Bilhassa Anadolu'luların olguları ile Orta Asya'nın diğer halklarına ait olguların karşılaştırılması önemliydi. Ağır ve titiz davranmayı şart kılan bu çalışma olmadan kapsamlı bir esere teşebbüs edilip edilmeyeceği bilinemezdi.

§

Türk bir arkadaşımın, Temmuz 1986'da Strasbourg Üniversitesi tarafından düzenlenen *Congrès sur Hadji Bektach et les groupes se réclmant de lui* [Hacı Bektaş ve Ona Bağlı Zümreler Kongresi] kapsamında sergilenen cem ayinini kastederek sorduğu, “Gördüklerinize inanabiliyor musunuz?” sorusuna, “Ben bir araştırmacıyım,” yanıtını verdim; “benim rolüm inanmak değil araştırmak, gözlemek ve anlamaya çalışmaktır.” Geriye dönüp baktığımda anlıyorum ki, kollarını açıp beni kabul eden, konukseverliklerini cömertçe gösteren, bana içtenlikle yüreklerini açan ve beni kendilerinden ayırmayan kişilerle yakın ilişkilerim, bana her şeyden önce Anadolu halkını tanımayı ve sevmeyi öğretti. Onların hayatlarıyla, gelenekleriyle bütünleşebildim ve dost bir ülkede bahtiyar oldum.

Bektaşî-Alevilerle manevi temaslar ruhani ufkumu genişletti ve beni merhamet, iyilik ve hoşgörünün hüküm sürdüğü dinler üstü boyutlara yükseltti.

Bektaşîlerin hoşgörülü ruhunu, felsefelerini ve hümanizmini her zaman sevdim. Onların ahbaplıkları benim için zenginleştirici bir deneyimdi; bunun için onlara minnettarım.

DİZİN

A

- Abdalan-ı Rum 13, 144, 146, 158, 165, 172.
Abdal Musa 1, 14, 30, 73, 129, 131, 144, 147.
Abdülaziz 84.
Abdülhak Hamit 84.
Abdülhâlik Gucdüvânî 151, 152, 154, 155, 159, 160.
Abdülhamid, II. 12, 82.
Abdülmecid 79, 183.
Âdem 16, 21, 25, 38, 54, 75, 91, 111, 178, 183, 185.
Afganistan 58.
Ahi(ler) 3, 15, 24, 25, 30, 31, 108, 109, 111, 113, 115, 128, 131, 136, 143, 145, 146, 165, 172; Devleti 15; teşkilatı 15.
ahiret kardeşi 22, 24, 56, 106, 107, 109, 114.
Ahiyan-ı Rum 13, 144, 172.
Ahmed Musa 40, 44-48.
Ahmed Vefik Paşa 81.
Ahmed Yesevî 4, 13, 59, 86, 130, 140, 147, 149, 150, 152-162, 164, 166-171, 173.
Ak Bayram 15, 36, 37, 59, 163.
Akdeniz 107.
Akkoyun(lular) 32, 69, 165.
Akyazılı Baba Tekkesi 117, 184.
Alâeddin Keykubat, I. 139.
Alamut 33.
Alavi 5, 12.
Albastı 14, 58, 69.
Albis 4, 14, 58, 69, 163.
Alevi(ler) 3, 5-8, 10-12, 14, 16-22, 24-28, 30, 31, 36, 38-43, 49, 51-54, 56-59, 61, 62, 64, 67-69, 72-77, 79, 88-90, 100, 101, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 116, 121, 122, 124, 125, 162, 164, 168, 169, 173, 183, 185.
Alevilik 2, 3, 7, 12, 26, 56, 58, 65.
Alıncak 176, 177, 182; Kalesi 176.
Ali el-Alâ 16, 176, 182.
Ali er-Rıza 152, 160, 167, 170.
Ali Haydar Bayramı 36, 102.
Ali İlahi(ler) 3, 5, 12, 16, 33, 35, 36, 38, 40, 67, 184.
Ali Paşa 81, 132, 135, 147, 148.
Alkarısı 4, 69.
alkol 3, 58, 70, 71, 107, 124, 125, 127, 140, 147.
Amasya 86, 88, 133, 134, 147, 148; Kalesi 134, 148.
Anadolu 1-3, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 28-30, 37, 38, 41, 49, 50, 59, 60, 63-66, 70, 71, 76, 84, 100-105, 107-109, 116, 117, 119, 121, 122, 124, 125, 136, 138, 139, 141-145, 150, 151, 153, 157, 160-164, 166, 167, 171-173, 178, 181-183, 185; Doğu 109, 121, 153; Orta 19, 23, 37, 100, 101, 103, 104, 109, 121, 124, 139; Ortaçağ 9, 115.
antiklerikalizm 6.
antropomorfizm 5, 16, 177, 185.

Arapça 75, 85, 154, 160, 179, 181.
 Arnavutluk 2, 12, 64, 73.
 Arslan Baba 153, 154, 156.
 Arş-Nâme 183.
 âşık-ozan 22, 117, 121; ayrıca bkz. kam-ozan.
 Âşık Paşa 68, 142.
 Âşıkpaşazâde 1, 4, 9, 13, 14, 29, 72, 120, 122, 123, 128-131, 133, 134, 142, 144, 146, 147, 151, 152, 158, 161, 163, 164, 166, 172.
 Aşure 21, 101.
 Atatürk, M. Kemal 78, 82, 88.
 Atâullah Efendi 82.
 ateizm 79.
 Ateşbagi(ler) 12, 34-36, 41, 57, 102, 109.
 Avesta 54, 108.
 ayin-i cem 17, 22, 23, 43, 52, 58, 70, 71, 77, 101, 106, 111, 121, 122, 124, 170.
 Azerbaycan 2, 3, 51, 104, 143, 153, 165, 166, 173, 174, 176, 185; ayrıca bkz. İran Azerbaycanı.
 Aziz Augustinus 62.
 Aziz Charalambos 42.
 Aziz Dimitros 121.
 Aziz Georges 19.
 Aziz John Gecesi 50, 71.
 Aziz Serge 42.
 Aziz Thadée 42.
 Aziz Yorgo 36, 42.
 Azrail 160.

B

Babadağ 117.
 Baba Haydar Tekkesi 79.
 Babai(ler) 1, 2, 4, 9, 29, 72, 122, 123, 125, 129-131, 133, 134, 136, 139, 140, 144-147, 151, 164-166; Ayaklanması 1, 9, 29, 72, 123, 130, 131, 133, 140, 163; Hareketi 4, 129-131, 134, 144, 145, 147, 151, 164.
 Baba İlyas Horasani 1, 4, 9, 10, 13, 29, 72, 123, 129-131, 133, 134, 140, 142-144, 146, 148, 152, 161, 163-167.
 Baba İshak 29, 133, 152, 163, 165, 168.

Baba Resûlullah 130, 131, 133, 134, 152, 163, 168; ayrıca bkz. Baba İlyas Horasani.
 Babek Ayaklanması 181.
 Babek Hürremi 174.
 Bâbîâli Tercüme Odası 83.
 Baciyan-ı Rum 14, 131, 144, 172.
 Bağdat 178.
 Bahâeddin Nakşibend 151, 154.
 Bakırgan Kitabı 156.
 Bakü 16, 176, 178, 179.
 Balım Sultan 2, 29, 86, 87, 184.
 Balkanlar 2, 3, 18, 19, 41, 64, 73, 75, 107, 125, 149.
 Barak Baba 131, 141, 147.
 Bar Hebraeus 134.
 Barkan, Ömer Lütfi 69, 126, 128, 131, 135.
 Başbaba 121.
 Batova 117, 184.
 Bayezid, II. 2, 4, 30, 87, 90, 133, 136, 148, 166.
 Behram Mirza 40.
 Bektaşî 1-8, 10-12, 14-20, 22, 24-27, 29-31, 41-43, 49-51, 53, 58, 59, 61, 62, 64, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 82-86, 88-92, 100, 106, 107, 109, 110, 113, 115, 117, 120, 122, 128-133, 135-137, 143-149, 151, 152, 155, 157, 158, 160, 161, 164, 167-170, 173, 178, 182, 184, 185; Dergâhı 184; Ocakları 12; şairleri 26, 184; sırrı 6; tarikâtı 1, 2, 27, 30, 41, 72, 73, 78, 79, 128, 129, 135, 136, 144, 146-148, 151, 152, 178; Tekkesi 11, 12, 76, 120.
 Bektaşîlik 2-4, 7, 8, 10, 12, 14, 16-19, 25, 41, 51, 61, 73, 75, 77, 125, 142, 145, 151, 160, 164, 165, 172, 173, 178, 182, 185.
 Belh 143.
 Beşâretnâme 183.
 bıyık 58, 185.
 Bilge Kağan 61.
 Bilge Tonyukuk 61.
 Biruni 19, 104.
 Bismişah 112, 113.
 biste 24, 107, 108, 114.
 Bizans İmparatorluğu 65, 71, 77, 139, 145.

Bosna 64.
 Budacı 9, 20, 51, 60, 61, 139, 161.
 Budizm 9, 20, 57, 60, 61, 71, 139, 161, 162.
 Buhara 151, 154.
 Bulgaristan 5, 12, 116, 117, 120–123, 145, 182.
 Bulgarlar 88, 117, 119, 122, 152, 184.
 Burak 40.
 Bursa 29, 129, 140.
Buyruk 39, 41, 110–114.
 Büyük Doğu 81–83.

C

Câbir bin Hayyan 175.
 Ca'fer es-Sâdık 39, 110, 175.
 Carnaval 50.
Câvidân-Nâme 174, 176, 181, 183, 184.
 Cebrail 3, 22, 25, 35, 39, 40, 52, 54, 55, 86, 110, 111, 152, 160.
Cefr 175, 177.
 Cehelten(ler) 12, 35–37, 40, 57, 102, 103; ayrıca bkz. Kırklar.
 Cehennem 55.
 Celali İsyanları 11, 181.
 Cengiz Han 144.

Ç

Çaldıran Savaşı 32.
 Çamlıca Tekkesi 78.
 çarşambalı 122.
 Çepni (Aşireti) 9, 140.
 Çerağcı 22.
 Çınar, Feyzullah 18, 20, 75.
 Çin 59–61, 163.

D

Damat İbrahim Paşa 80.
Daniel Kitabı 174.
 Dânişmend Gazi 140.
Dânişmendnâme 140.
 Davud 51, 52.
 Dede Korkut 9, 153.
 Deliorman 2, 5, 22, 23, 116–125, 145.
 Demir Baba 117, 119, 122–124, 145; Tekkesi 119.
 Derviş Ali 20, 21, 76.
 Derviş Durdu 128.
 Derviş Hasib Baba 85, 93.

Derviş Turgud 128, 142.
 Dionysos 50, 71.
Divân-ı Hikmet 155, 156.
Divan-ü Lûgat-it-Türk 24, 62, 107, 108.
 Divriği 64, 65, 76, 104.
 Diyar-ı Rum 51, 74, 158.
 Dobruca 9, 118, 120, 139, 140.
 dört kapı 61, 110.
 Dürzüler 136.
 düşkün(lük) 42.
 düvazdeh 17, 23.

E

Ebedi Dönüş Döngüsü 8, 136.
 Ebubekir 151, 153, 160.
 Ebu'l-Hasan 159.
 Ebu Muhammed Hasan bin Hüseyin el-Andaki 154, 159.
 Ebu Muhammed Tebrizi 175.
 Ebüzziyâ Tevfik 80.
 Eflâkî 29, 130, 131, 146, 147, 168, 170.
 Ehl-i Beyt 64, 142.
 Ehl-i Hak(lar) 3, 12, 34–36, 38, 51–57, 64, 102, 109, 121, 136.
 Elbistan 39, 103.
 Elifba 16, 174, 179.
 Elvan Çelebi 10, 72, 123, 129, 133, 140, 142, 146, 164.
 Elvan Efendi 86, 87.
 Ene'l Hak 181.
 Erdebil 28, 63, 166, 167, 172.
 Eretna bkz. Ertena ailesi.
 Ermeni 32, 42, 81, 104, 105; Kilisesi 42; Krallığı 42.
 Ermenice 104.
 Ermenistan 104.
 Ertena ailesi 20, 60, 139.
 Erzen Ovası 52.
 Erzincan 64, 65, 76.
 Esterâbâd 175, 176, 182.
 Evliya Çelebi 119, 120.
 Ezidi(ler) 3, 34, 38, 42, 51, 53–57, 64, 65, 104, 109, 111.

F

farmason(luk) 6, 50, 73, 79–84.
 Faroqhi, Suraiya 84, 133.
 Farsça 9, 75, 85, 104, 138, 155, 160, 177, 179, 181, 182.

- Fatimatüzzehra 111.
Faziletname 16, 184.
 Fazlullah Esterâbâdî 15, 16, 165, 174–179, 181–184.
 Fergana Vadisi 150.
 Ferîdüddün Attâr 180.
 Ferišteoğlu bkz. Firiştezade.
 Feyzullah Efendi 79, 86–89, 91.
 Firiştezade 182, 183.
 Fravaştî 19.
 Fuzulî 16, 183.
- G**
- Ğagavuzlar 9, 139.
 Ğağant bkz. Kagant.
 Garagoyunlar 32, 37, 41, 42, 101, 103; ayrıca bkz. Karakoyun(lular).
 Garapapah 33, 67.
Garibname 68.
 Gaziyan-ı Rum 13, 144, 172.
Genc-Nâme 183.
 Geyikli Baba 30, 129, 131, 140, 147.
 Giyaseddin Keyhüsrev, II. 139.
 gnosis 19, 50, 51, 63, 65, 75, 77.
 gnostik 65, 100, 179.
 göçebe(lik) 8, 9, 13, 14, 24, 33, 55, 67, 68, 70, 109, 115, 136, 138, 139, 142, 144, 152, 153, 156, 160–162, 168.
 Gök Tengri 3, 8, 9, 143, 164.
 Gökyüzü Tanrısı 8, 9, 17, 20.
 Gölpınarlı, Abdülbâki 159, 167, 169.
 Görün(ler) 33.
 Grek 104, 105.
 gülbenk 113, 132.
 Güneş (kültü) 3, 8, 20, 54–56, 60, 65, 121, 143, 164.
 güvercin 59, 74, 160, 171.
- H**
- Habname* 176, 183.
 Hacegan tarikâtı 154.
 Hacı Bacı 131.
 Hacıbektaş (köyü) 1, 72, 87–89, 123, 130, 158, 160.
 Hacı Bektaş Veli 1, 2, 4, 7, 11–14, 17, 20, 27, 29–31, 35, 42, 49, 51, 52, 59, 72–74, 78, 79, 85–88, 91, 116, 122, 123, 125, 129–135, 137, 141, 142, 144–149, 151, 152, 157–161, 164–172; *Dergâhı* 31, 85, 86; *Tekkesi* 2, 133; *Türbesi* 132.
 Hacı Doğrul 59, 171.
 Hacı Fatma 131.
 Haftamol 19, 101, 102, 104.
 Hâkim Ata bkz. Süleyman Bakırgan.
 Halep 180.
 Halim Paşa 81.
 Hallâc-ı Mansûr 175, 180, 181.
 Hamzaviler 89.
 Han Ateş 41.
 Hanefî 86, 154, 159, 160, 167.
 Harezm 108, 152, 154, 156, 166, 176.
 Harezmsâhlar 138, 139, 152.
 Hasan 85, 86, 111, 113, 154, 159, 178.
 Hasan el-Askerî 178.
 Hasib Baba 85, 93.
 haşhaş 70, 127, 140, 141, 165, 166.
 Hatayî 3, 8, 10, 16–18, 21, 23, 29, 30, 36, 39, 41, 109, 113, 183; ayrıca bkz. Şah İsmail.
 Hatun Ana 14, 131.
 havishta 108, 114.
 Havva 91, 111.
 Hayrettin Paşa 81.
 Hazarlar 139.
 Herat 158, 167.
 heterodoks 4, 5, 15, 17, 26, 27, 31, 41, 49, 50, 63, 64, 66, 67, 69–71, 76, 90, 107, 108, 116, 119, 120, 123–125, 137, 139, 142–145, 149, 151, 158, 159, 161, 165, 166, 172, 173, 175, 176, 178.
 Hıdır 36, 42, 56, 102, 157, 163.
 Hıdrellez bkz. Hızır.
 Hıristiyan 9, 19, 20, 41–43, 51, 55, 57, 61, 64, 67, 71, 72, 75, 77, 104, 121, 126, 127, 138, 139, 149.
 Hızır 3, 15, 19, 36, 37, 42, 56, 58, 59, 69, 87, 101–103, 121, 122; Bayramı 15, 36, 37, 58, 59, 69, 102, 103, 121.
 Hilmi Dede 76.
 Hint 108, 109, 114, 169.
 Horasan 13, 74, 127, 130, 131, 138, 147, 152, 158, 166–168, 170, 171, 176, 181; *erenleri* 158, 166, 168, 170, 171.
 horoz 3, 6, 38–40, 42, 44–48, 54, 55, 110.
 Hoy 12, 32, 37, 41, 57, 101, 103.
Huastuanift 62.

Humbaracı Ahmed Paşa 80.
 Hundi Hacı Hatun 131.
 Hurufî(lik) 3, 15, 16, 64, 143, 145, 161,
 165, 174–185.
 Hüseyin 21, 22, 38, 87, 101, 111–113,
 160, 167, 177.
 Hüseyin Baykara 158, 167.
 Hüseyin Çelebi 87.
 Hüsn-ü Mutlak 76.

I

İlhıcı 12.
 Işık dervişleri 182, 183.
Işık-nâme 183.

İ

İbn Battûta 15, 165.
 İbn Bibi 133.
 İbrahim Baba 184.
 İbrahim Müteferrika 80.
 İkrar kardeşi 109.
 İlhanlar 120.
 İmamet dönemi 178, 181.
 İncil 75.
 İnegöl 29.
 İpek Yolu 152.
 İran 2, 5, 9, 11, 12, 19, 26–28, 31, 32,
 34, 35, 37, 38, 40, 42, 51, 57–59,
 63–68, 71, 101–105, 108, 109, 114,
 121, 152, 156, 165, 173, 174, 182;
 Azerbaycanı 2, 12, 28, 31, 34, 35,
 42, 57, 63, 66, 101–103, 109, 121;
 Kürdistanı 51, 57.
 İslam 3, 4, 7, 13, 15, 17, 19, 26, 27,
 29, 32, 35, 41, 49, 50, 52, 53,
 56–58, 63, 64, 66–71, 125, 127,
 130, 135–140, 142, 144, 145, 147,
 149–156, 160–163, 166, 169, 172,
 175; Ortodoks 27, 151.
 İsmailî(ler) 136, 142, 176, 177.
İstivânâme 182.
 İttihat ve Terakki Cemiyeti 84.
 İyd-i sersale 104.

J

Jön Türkler 6, 11, 73, 82–84.

K

Kabala 180.

Kabalistik 3, 174, 177.
 Kadı Bayezid 176.
 Kadıncık Ana 1, 30, 87, 88, 131, 144.
 Kâfirler Perşembesi 121.
 Kafkasya 19.
 Kağant Bayramı 19, 42, 101, 103.
 Kalender Abdal 87.
 Kalenderiler 141, 145.
 Kalenderoğlu Ayaklanması 87, 90.
 Kalender Şah 87.
 Kamber 38, 111.
 Kamberî 75.
 kam-ozan 9, 10, 71, 141, 153, 162, 163,
 165, 169; ayrıca bkz. âşık-ozan.
 Kam Töreni 71.
 Kapadokya 57, 64, 76.
 Karaağaç Dergâhı 78, 85.
 Karaca Ahmed 171.
 Kara Dağ 33, 34.
 Karahanlılar 114, 152, 153.
 Karâîler 9.
 Kara Kilise 32, 42; ayrıca bkz. Aziz
 Thadée.
 Karakoyun(lular) 12, 32, 57, 66, 69, 181.
 Karaman Hanedanı 72, 134.
 Karamanlılar 9.
 Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 92, 129.
 Kara Ziyaeddin 32.
 Karyağdı Dergâhı 78, 88.
 Kaşgarlı Mahmud 24, 60, 62, 69, 107,
 108, 163.
 Katharlar 50, 70.
 Katolik 9, 67, 139.
 Kaygusuz Abdal 29, 147.
 Kayı boyu 144.
 Kayseri 13, 131, 146.
 Kazakistan 13.
 Kazaklar 150, 157.
 Keçecizâde Fuad Paşa 81.
 Kerbela 21, 23, 29, 30, 37, 64, 101, 113,
 121, 125, 142, 177.
 Keyhüsrev, I. 130.
 Kırcaali 117, 184.
 Kırgız(lar) 150, 157.
 Kırım Savaşı 81.
 Kırklar 2, 3, 12, 23, 35–37, 40, 43, 52,
 53, 57, 77, 101–103, 111; Cemi
 3, 40, 43, 52, 53, 77, 101, 111;
 Meclisi 23.

Kırşehir 130, 131, 142, 146, 148.
 Kız Ana Tekkesi 117.
 Kızılbaşlar 2-5, 11, 12, 17, 18, 26-28,
 30, 33, 34, 43, 49, 51, 54, 57, 63,
 67, 68, 73, 74, 107, 116-123, 125,
 128, 136, 145, 161, 166, 168, 172,
 173, 183.
 Kızıl Deli 117, 122, 184; Tekkesi 117.
 Kilikya 42, 57, 64, 76, 104.
 Koçgiri aşireti 69.
 Koman, Mesut 92, 96.
 komünyon 42, 43.
 Korkut Ata 153.
 kömme 37, 59, 103.
 Köprülü, Fuad 5, 11, 30, 58, 79, 126,
 155, 157-160, 162, 164, 167.
 Köroğlu 134.
 Kul Himmet 16, 183.
 Kumanlar 139.
 Kumral Dede 128.
 Kuran 53, 63, 85, 175, 177, 178, 181.
 Kübraviyye tarikatı 154.
 Küçük Asya 138, 166, 172, 180-182.
 Küçük Tekke Türbesi 87.
 Kürdistan 51; ayrıca bkz. İran
 Kürdistanı.
 Kürtçe 101, 103.
 Kürt(ler) 5, 12, 13, 18, 27, 33, 34, 42,
 49, 57, 68, 69, 102, 104, 109, 136.
Kütübü'l Mevâzin 175.

L

Lale Devri 80.
 Lao Tzu 61.
 liberalizm 6, 82.
 Lokman-ı Serahsi 167.
 Lokman Perende 158, 159, 167, 169.
 loncalar 3, 15, 24, 81, 108, 109, 112,
 115, 128, 136, 137, 143, 145,
 146, 165.
 Lucifer 55; ayrıca bkz. Şeytan.
 Luperclia [Kurt] Bayramı 50, 71.

M

Mahdumzâde 177, 179.
 Mahmud, II. 11.
 Makedonya 64.
 Makrîzî 176.
 Maktelgâh 177, 182.

Maku 32, 57, 101.
 Malya; Ovası 10; Savaşı 133.
 Mani(ciler) 50, 51, 61, 62, 70, 139.
 Maniheizm 9, 19, 57, 61, 62, 71,
 100, 139.
 Mansur Ata 156.
 Maraş 103, 110.
 Marco Polo 15, 36, 59, 102, 163.
 mason(luk) 82.
 Maverâünnehir 152, 154, 156, 166.
 Mazdeizm 55.
 Mazdek(ler) 54.
 Mehdi 178.
 Mehmed Ali Hilmi Dede Baba 16,
 90-92, 95, 143.
 Mehmed Ali Paşa 81.
 Mehmet, II. 183.
 Mekke 75, 176, 182.
 Melamiler 84.
 Melek Tavus 3, 38, 54, 55, 111.
 Memlük(ler) 181.
Menâkıbü'l-Ârifin 130.
 Merdivenköy 76, 78, 79, 89-92, 96-99;
 Tekkesi 96-99.
 Mevlânâ Celâleddin Rumi 29, 60, 68,
 72, 130, 133, 138.
 Mevlevî(ler) 18, 75, 81, 84, 90.
 Mezburlar 3.
 Mezheb-i Hak 34, 35.
 Midhat Paşa 81.
Miftâhu'l-Cifri'l-Câmi 175.
 Mihail Paleologos, VIII. 139.
 Mintaş 1, 10, 72, 122, 123, 130, 131,
 146, 167.
 Miraç 22, 40, 53, 77, 101, 111.
 Miraçlama 3, 22.
Miraçnâme 40, 54.
 Miralay İbrahim Edhem Paşa 81.
 Miranşah 176, 182.
 Mir Şerif 182.
 Mitraizm 54, 55.
 Moğol(lar) 13, 24, 71, 107, 114, 138,
 141, 144, 154, 166; istilası 13, 138,
 144, 166.
 Mohal-i Aggoyun 32.
 Mohal-i Garagoyun 12, 32.
 Muhammed 8, 17, 21-23, 40, 41, 43,
 52, 68, 77, 86, 110-112, 154, 160,
 167, 171, 175, 178, 182.

Muhammed el-Buhârî 154.
 Muhammed el-Hanefî 86, 160, 167.
 Muhammed el-Yamanî 175.
 Muharrem 21, 38, 101.
 Muhyiddin İbnü'l-Arabî 138, 175, 177, 179.
 mum söndü 6, 31, 106.
 Murad, I. 132, 135, 136, 144, 148.
 Murad, II. 132, 136, 148.
 Murad, V. 82.
 musahip 22, 24, 25, 38, 41, 56, 106, 107, 109-115, 163.
 Musa Kazım Efendi 82, 84, 86.
 Mustafa Fazıl Paşa 81, 83.
 Mustafa Reşid Paşa 79, 80.
 mülhid 28, 67.
 Mürsel Baba 78, 88.

N

Nafi Baba Dergâhı 78, 79.
 Nahçıvan 2, 176.
 Nakşibendi(ler) 78, 89, 151, 154, 155, 157, 160.
 Nakşibendilik 159, 160.
 Nakşibendiye 151, 167.
 Namık Kemal 11, 82-84.
 Nâsır-ı Hüsrev 175.
 Nebi Bayramı 36, 56, 102.
 Necmeddin Kübrâ 159.
 Nesimi 16, 119, 143, 176, 178-184.
 Nesturi(lik) 9, 57, 64, 139, 140.
 Neşri 120, 128, 142, 146.
 Nevruz Bayramı 19, 59, 102, 104.
 Nişabur 167.
Noktatü'l-Beyan 16, 185.
 Nureddin Bey 72, 134.
 Nusayri(ler) 5, 12, 136, 184.
 nübüvvet dönemi 178, 181.

O

Oğuzlar 138, 144.
Oğuznâme 24.
 on iki hayvanlı takvim 15, 36, 37, 59, 69, 102, 103, 121.
 On İki Hizmet 22, 113.
 On İki İmam 3, 6, 17, 23, 24, 27, 63, 64, 68, 85, 92, 101, 121.
 Orhan Gazi 14, 29, 132, 135, 140, 141, 144, 147, 148.

Orhun bölgesi 61, 62.
 Orta Asya 8, 9, 13, 19, 57, 58, 65, 69, 71, 114, 138, 139, 141, 150, 151, 153, 155-157, 160-162, 166, 176, 181.
 oruç 18, 19, 36, 42, 56, 59, 75, 85, 101-103, 120.
 Oruç (tarihçi) 130, 132, 135, 146-148.
 Osman Gazi 4, 10, 72, 128, 129, 132, 135, 142, 144, 146, 148.
 Osmanlı 1, 2, 4, 11, 14, 29, 30, 40, 41, 49, 66, 68, 72, 75, 77, 80, 81, 83, 84, 90, 120, 123, 125-129, 131-133, 135, 137, 140, 141, 143-149, 151, 183; İmparatorluğu 30, 49, 66, 72, 75, 80, 83, 90, 126, 129, 131, 135, 144, 147, 151, 183; sultanları 4, 14, 66, 72, 126-128, 132, 133, 135, 144, 148.
 otacı 71, 86, 140.
 Otman Baba 117, 184; Tekkesi 117.

Ö

Özbekistan 157.
 Özbekler 150, 154, 157.

P

panteizm 16, 138, 177, 185.
 Pantürkizm 68.
 Pavlus(çuluk) 65, 76.
 pazartesili 122.
 Peçevi 87.
 Pir-i Türkistan 150, 153, 154; ayrıca bkz. Ahmed Yesevî.
 Pir Sultan Abdal 10, 16, 24, 74, 90, 109, 110, 168, 183.

R

Râfızî 5, 28, 30, 67.
 Ramazan ayı 18, 75, 85, 120.
 reenkarnasyon 3, 5, 14, 20, 27, 35, 38, 51, 52, 54, 55, 57, 60, 63, 67, 68, 70, 74, 75, 101, 143, 152, 161, 163-165.
 Refîî 16, 182, 183.
 Resul Balı 86, 87.
 Reşideddin 24.
 Reşid Paşa 79, 80, 83.
 Rezaye 32, 37, 57, 101, 103.
 Rıdvan 40.
 Rıza Tefvik 82, 84.

Romanya 2, 117.
Rufai 88.
Rumeli 12, 16, 19, 78, 79, 143, 150, 157,
161, 178, 182, 184.
Rum erenleri 158, 170, 171.

S

Sadullah Paşa 82.
Safevi 3, 5, 11, 27, 29, 30, 35, 38, 41, 53,
57, 63, 64, 68, 101, 142, 143, 147,
165-167, 172, 173; Hanedanı 27;
propagandası 29, 63, 142.
Saki 22, 23, 124.
Saltuknâme 130, 131.
Samaniler 152.
Sarı Saltuk 9, 120, 122, 131, 140, 141,
147, 149.
Satuk Buğra Han 152.
Selçuklu (İmparatorluğu) 1, 9, 15, 20,
60, 68, 72, 120, 130, 138, 139, 151,
153, 163-165; Anadolu 1, 138, 151,
163, 166; Hanedanı 68.
Selim, I. 90, 127, 132, 133, 136, 145, 173.
Selim, III. 81.
Selmân-ı Fârisî 3, 15, 22, 23, 111-113, 143.
Selmân-ı Ferraş 39.
Selmân-ı Pâk 52, 113.
semah 3, 23, 24, 41, 43, 59, 77, 123, 125,
141, 145.
Semerkant 170, 176.
senkretizm 7, 10, 19, 26, 30, 50, 57, 64,
71, 77, 105, 161.
serpuş 11, 27.
Seyhun 153.
Seyyid Ali Sultan 184; ayrıca bkz. Kızıl
Deli.
Seyyid Baba 78.
Seyyid Battal 154.
Seyyid Gazi Bektaşî Dergâhı 167.
Sibiryâ 9, 71, 139.
Simavna Kadısıoğlu 166.
Sivas 40, 42, 55, 56, 64, 74, 76, 103,
104, 110, 131, 146.
Siyah Çeşme 32.
Sohrabi 176.
sufi(ler) 3, 13, 18, 32, 41, 51, 53, 63, 64,
70, 75, 108, 121, 153, 156, 162, 166,
168, 175, 178, 179, 185.
Sultan İshak 35.

Suluca Karahöyük 1, 4, 10, 30, 72,
123, 129, 130, 134, 148, 158, 165,
170, 171.
Sume Bacı 131.
Suriye 5, 12, 57, 142, 180.
Süfyan-ı Rum 172.
Süleyman Bakırgan 156.
Süleyman, I. 87, 183.
Süleyman Şah 143.
sülûk (töreni) 6, 15, 22, 24, 25, 38, 56,
60-63, 68, 77, 87, 88, 109, 112, 143,
151, 176.
sünnet 110, 130, 147.
Sünni 18, 27, 29, 31, 32, 41, 63, 66, 68,
69, 75, 110, 120, 136, 138, 142, 151,
159, 165; Ortodoks 151.

Ş

Şafii 69.
Şah-ı Merdân 17, 184.
Şah İsmail 3, 8, 11, 12, 17, 18, 27-29,
34, 36, 39-41, 57, 63, 90, 136;
ayrıca bkz. Hatayî.
Şahkulu 78, 79, 89, 90; Tekkesi 78,
89, 90.
Şaman(ist) 9, 51, 57, 58, 61, 71, 127,
140, 141, 153, 162, 166, 168, 169.
Şamanizm 58, 139, 140, 143, 169.
Şark Birliği 81, 83.
şedd (kuşanma) 15, 25, 111, 143.
Şehitler Tekkesi 78.
Şehzade Nurettin 82.
Şemahi 176, 179.
Şems-i Perende 168.
Şems-i Tebrizi 168, 170.
Şerâ'itü'l-İmân 159.
Şeyh Bedreddin 120, 122-125, 145,
166, 181; Ayaklanması 120, 181;
Semahı 145.
Şeyh Cüneyd 11, 63, 163, 164, 166, 172.
Şeyh Edebali 4, 10, 72, 128, 129, 134,
135, 137, 142, 146, 148, 149.
Şeyh Hacı İsmail 127.
Şeyh Haydar 11, 27, 163.
Şeyh Hoca Ali 172.
Şeyh Sadreddin Musa 167.
Şeyh Safiyüddin İshak 167.
Şeyh Safieddin 35.
Şeyh Şiblî 179.

Şeytan 21, 38, 54, 55, 89, 90.
 Şii(ler) 12, 15, 17, 18, 29, 31, 32, 41, 51,
 63, 68, 75, 113, 142, 143, 147, 152,
 160, 163, 165, 166, 172, 174, 175,
 181; etkisi 15, 17.
 Şiilik 3, 6, 27-29, 31, 63, 64, 70, 90,
 142, 172, 177.
 Şimr 21, 177.
 Şinasi 82, 83.
 Şirvan 16, 176, 177, 179; Krallığı 176.
 Şubat Kutlamaları 15, 36, 59, 69,
 102, 121.
 Şurâ-yı Âli-i Osmani 81, 83.
 Şücaaddin Veli Türbesi 122.

T

Tacikler 150.
 Tahran 108.
 Tahtacılar 24, 57, 124, 125.
 Tanrı Tahtı 22, 23.
 Tanzimat Fermanı 80, 83.
 Taocu 61.
 Tapduk Emre 131, 147.
 tasavvuf 1, 8, 13, 15, 57, 138, 146, 150,
 151, 154, 155, 162, 174, 175, 177, 185.
 Tat 60, 68, 69.
 Tatar(lar) 36, 58, 59, 102, 134, 182.
 tavella 64.
 teberra 64, 142.
 Tebriz 12, 33, 37, 40, 102, 103, 174,
 176, 179, 181.
 tecessüm 73.
 tenasüh 3, 20, 27, 55, 73, 130, 152, 161;
 ayrıca bkz. reenkarnasyon.
 Tephrike bkz. Divriği.
 teslim taşı 85.
 Tefvik Baba 89.
 Tevhid 3, 17, 23.
 Timur 13, 16, 156, 172, 176.
 Tork-i Siyah 32.
 transmigrasyon 161.
 turna 3, 24, 59, 60, 74, 160, 168-170;
 Semahı 24, 59.
 Türkçe 3, 15, 18, 35, 75, 80, 85, 107,
 120, 121, 139, 150, 153, 154, 156,
 160, 179, 183, 184.
 Türkistan 13, 150, 153, 154, 167-171;
 erenleri 170, 171.
 Türkiye Maşruk-ı Azam 82.

Türk(ler) 2-4, 6, 8-15, 17, 18, 20, 22,
 24, 25, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 57-62,
 66-69, 71-75, 80-84, 101-103, 105,
 107-109, 114, 118-121, 124-127,
 137, 139-145, 149-165, 168-170,
 172, 173, 176-178, 180, 181,
 183, 185.
 Türkmenler 5, 9, 11, 13, 14, 27, 29,
 41, 57, 63, 68, 127, 131, 138-141,
 143-145, 147, 149, 150, 181.

U

uluhiyet dönemi 178, 182.
 Union d'Orient bkz. Şark Birliği.
 Uygurlar 9, 20, 60-62, 69, 161, 162.

Ü

üç tamga 62.
 Üryanlar Semahı 123.
 üzüm 23, 40, 43, 77.

V

vahdet-i vücüt 138, 177, 179, 185.
 Veli Sultan Tekkesi 122.
 Vilâyetnâme 4, 13, 51, 130-133, 135,
 147, 148, 158, 164, 167-172.
 Virani 16, 184.
 Voltaire 73, 83.
 Vudu 67.

W

Walpurgis Gecesi 50, 71.

Y

Yahudi 51, 64, 67, 71, 77, 138.
 Yakova 12.
 Yanko bin Madyan 132, 148.
 Yaratılış Efsanesi 22.
 Yemen 175.
 Yemini 16, 184.
 yeniçeri(ler) 4, 30, 49, 72, 122, 129,
 132, 142, 145, 146; Ocağı 6, 14, 49,
 72, 73, 78, 129, 132, 135, 147.
 Yeni Osmanlı(lar) 11, 68, 81, 84.
 Yeni Pisagorculuk 175.
 Yeni Platoncu 51, 64, 179.
 Yeseviler 140, 160.
 Yesevilik 156, 159, 160.
 Yeseviye 150, 155, 158, 160, 167.

Yesi 13, 140, 153-157.
 Yezid 21, 23.
 Yılanların Şahı 182; ayrıca bkz.
 Mirañşah.
 Yirmisekiz Mehmed Çelebizâde Said
 Efendi 80.
 Yugoslavya 12.
 Yunan 20, 67, 81, 144, 174, 175.
 Yunanistan 117, 184.
 Yunus Emre 19, 131, 147, 150.
 Yusuf Çelebi 80.
 Yûsuf el-Hemedânî 154, 155, 159.

Z

zakir 88, 117, 121.
 Zat-ı İlahi 177.
 Zat-ı Mutlak 36, 51, 56, 102.
 zikr-i cehriye 160.
 zikr-i erre 155, 160.
 zikr-i hafi 160.
 Ziya Paşa 82.
 Zülfikar 113.
 Zümürdüanka 60.

